

בשנות התשעים של המאה הקודמת החלה הוועדה למורשת עולמית לדרוש מהמדינות המגישות תיקים עבור הכללת אתרים ברשימת המורשת העולמית לצרף נספח הכולל הצהרה על המשמעות התרבותית (cultural significance) של האתר המיועד. דרישתה זו התבססה על המונח שכללה איקומוס האוסטרלית באמנת בורה בורה (Burra Charter, 1999), ולפיו המשמעות התרבותית מתקיימת הודות למפגש בין ערכים - ערכי הווה ועבר, פריטים ובעלי עניין. מפגש ייחודי זה יוצר מערכת (סט) שבה הקהילה בהווה, המונעת על-ידי תפיסות, רצונות וצרכים, אחראית להערכה ולשיפוט של ערכי העבר כדי להצדיק את שימורו של אתר מורשת לאורך זמן (Anderson, 1998). ההגדרה והגישה מצביעות על הדינמיקה בהגדרת ערכי המורשת, בקביעת תפקידם של הפריטים שנבחרו לייצגה ובהחלטות באשר לאופן שימורם. משום כך חשוב להעריך מחדש מעת לעת את המשמעות התרבותית של אתר מורשת (Muñoz-Viñas, 2005).

מגדלי המים בנוף הציוני

מעוז עזריהו

מגדלי המים הם חלק בלתי נפרד מהנוף הציוני.⁷ הם הוקמו כחלק ממערכת אספקת המים ביישובים. בתוקף הבולטות שלהם בנוף המקומי הם נעשו להיבט מכונן של האיקונוגרפיה הציונית של נוף ההתיישבות היהודית החדשה. כביטוי של קדמה הם ייצגו את המודרניזציה של הנוף הארץ-ישראלי. כאייקון ציוני הם הופיעו באילוסטרציות ויזואליות של נוף ההתיישבות, במגוון רחב של הקשרים - מהתעמולה הציונית הרשמית ועד לגרפיקה השימושית. סאמר זה מתמקד בטרנספורמציה התפקודית של מגדלי מים שחדלו לשמש במערכת אספקת המים היישובית, ובהליך טעינתם מחדש של המבנים הפיזיים בפונקציות של הנצחה ושל נוסטלגיה - וכך במשמעויות סמליות של זיכרון ושל מורשת ציונית.

מילות מפתח: מגדל מים, התיישבות יהודית, נוף ציוני, מורשת ציונית, זיכרון, נוסטלגיה

מבוא

הבחנה בין צורה לבין תפקוד היא חיונית לניתוח מבנים אדריכליים. על פי הגישה הסמיוטית לאדריכלות שהציע אומברטו אקו יש להבחין בין פונקציות ראשוניות של מבנים אדריכליים (ושל אובייקטים חומריים בכלל), המתמייחים ככלל לתפקוד השימושי של המבנה (פונקציה שימושית), לבין מכלול של פונקציות משניות המתמייחות לקונוטציות שהמבנה סופח במהלך קיומו (פונקציות סמליות). בית האופרה של סידני אינו רק מקום שמבוצעות בו אופרות אלא גם אייקון אדריכלי של העיר; בניין הכנסת הוא משכן בית הנבחרים הישראלי וסמל מוחשי של הדמוקרטיה הישראלית; הבית הלבן הוא מקום מגוריו של נשיא ארצות הברית וגם מייצג את עוצמתה של הרפובליקה.

הבחנה בין פונקציות ראשוניות לפונקציות משניות אינה מתייחסת להיררכיה דווקא, אלא לכך שהפונקציות המשניות הן תולדה של הפונקציה הראשונית. מודל סמיוטי זה מביא בחשבון את הדינמיקה ההיסטורית. גם פונקציות ראשוניות וגם פונקציות משניות עשויות להשתנות במהלך הזמן. ההיסטוריה התרבותית של מבנים אדריכליים היא תולדות משחקי הגומלין הדינמיים בין פונקציות שימושיות וסמליות שונות. פונקציות שימושיות יכולות להיעלם עם הזמן ואף להישכח, ואילו פונקציות סמליות שסופחו למבנה בשלב מאוחר של ההיסטוריה שלו עשויות להיות מזוהות עם תכלית קיומו.

מגדלי המים, שהם חלק מקו הרקיע היישובי, הם חלק בלתי נפרד ממערכת אספקת המים של היישובים שנוסדו במהלך ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. המטרה המקורית של בניהם הייתה שימושית, דבר שבא לידי ביטוי בעיצובם האדריכלי הפשוט בדרך כלל. אך מעבר לתפקיד ההנדסי שיעדו להם בניהם נטענו מגדלי המים גם במשמעויות ובפונקציות סמליות. המשמעות הארכיטקטית של מים כנוזל החיים, והבולטות של מגדלי המים בנוף המקומי של ההתיישבות העברית בארץ ישראל, הטעינו את המבנים האדריכליים במשמעות סמלית, וזו הועצמה בהקשרים שונים של שילובם בהיבטים של סיפור ההיסטוריה הציונית.

בשנות העשרים קיבל מגדל המים צורה אדריכלית אופיינית: מבנה בטון הכולל מאגר הניצב על עמודים. בצורה זו, הניתנת לזיהוי בנקל, היה מגדל המים לסימן נוף ציוני. "מגדלי מים המזדקרים אל-על נושאים שלום וברכת יצירה", כפי שכתב אפרים תלמי (1955: 11), היו רכיב

מכונן בנוף ההתיישבות הציונית. בהקשר זה נעשה מגדל המים למוטיב קונבנציונלי בייצוגי הנוף החדש והמודרני שייצרה ההתיישבות הציונית. כאייקון ציוני מגדל המים הופיע באילוסטרציות ויזואליות של נוף ההתיישבות, במגוון רחב של הקשרים - מהתעמולה הציונית הרשמית ועד לגרפיקה השימושית. באיקונוגרפיה הציונית של התקופה סימן מגדל המים את המודרניזציה של הנוף המקומי. לפי התפיסה הציונית השלטת, נוף ההתיישבות היהודית ייצג את הקדמה. באידאולוגיה הציונית היו תחיית העם והארץ שזורים זה בזה. במסגרת פרשנית זאת מגדל המים ייצג את הנוף החדש והמודרני שייצרה ההתיישבות היהודית. מאמר זה מתמקד בטרנספורמציה התפקודית של מגדלי מים שחדלו לשמש במערכת אספקת המים היישובית, ובהליך טעינתם מחדש של המבנים הפיזיים בפונקציות של הנצחה ושל נוסטלגיה - וכך במשמעויות סמליות של זיכרון ושל מורשת ציונית.

פונקציה הנצחתית

הרכיב הבולט בנוף התיישבות "חומה ומגדל", כפי שמעיד גם השם, היה מגדל השמירה. ביישובים מבודדים שימשו מגדלי המים גם כמגדלי תצפית, ופונקציה זאת טענה אותם במטען סמלי נוסף. כמאגרי מים וכמגדלי תצפית ושמירה היו מגדלי המים לביטוי המובהק בנוף של אתוס ההתיישבות וההגנה. קשר זה התבסס לאחר מלחמת העצמאות באמצעות מגדלי המים של נגבה ושל יד מרדכי, שנעשו מצבות זיכרון למערכה שניטשה על היישובים במהלך המלחמה. מגדלי המים שחדלו לשמש בתפקידים המקורי היו לסמלים של מיתוס הגבורה המקומי; וכמו הטנק בדגניה והמשוריינים בדרך לירושלים זכו למעמד מיוחד בנוף הזיכרון של מלחמת העצמאות. במהלך קרבות מלחמת העצמאות שימשו מגדלי המים האלה כעמודות תצפית והיו מטרה להפגזות התותחים המצריים. לפי הערכה, מגדל המים של נגבה נפגע מ-150 פגזים מצריים. כתוצאה מהנזק הם חדלו למלא את תפקידם במערכת אספקת המים היישובית, אך לאחר הקרבות עברו לגלול תפקודי והוגדרו מחדש כ"שרידים מקודשים" המשמשים עדות היסטורית למערכה על היישוב. הגדרתם כמצבות זיכרון היא שמנעה את פינוי שרידיהם.

⁷ למאמר נוסף בנושא ראו עזריהו, מעוז, (1996). מגדלי מים בנוף הזיכרון: נגבה, יד מרדכי ובארות יצחק. **קתדרה**, 79, 160-173.

מגדל המים בנגבה. צילום: חן ליאופולד

ומפלתו של האויב. בפינה שעל יד חדר האוכל נורתה כבר אבן הפינה לבריכה החדשה [...] יש להניח שתוך שלושה חדשים, שוב יזרמו המים ברשת הצינורות שבכל הפינות.²

מגדל המים של יד מרדכי היה מהמבנים היחידים ששרדו ביישוב לאחר הכיבוש המצרי, שנמשך כחמישה חודשים. כשנכבש הקיבוץ מחדש באוקטובר 1948 על-ידי גדוד 55 של חטיבת גבעתי הונף על המגדל דגל הלאום. לעומת מגדל המים של נגבה, שעמד על תלו ושאלת תיקונו הייתה רלוונטית, הרי הנזק שנגרם למגדל המים של יד מרדכי היה בלתי ניתן לתיקון. בראשית חורף 1949 התמוטטו שלושת העמודים שנותרו והמגדל קרס. ההחלטה שלא לפנות את ההריסות ולהשאיר את מבנה הבריכה שנפל על ראש הגבעה הושפעה, כנראה, מההחלטה שהתקבלה בנגבה להפוך את מגדל המים למצבת זיכרון. בשני הקיבוצים נעשו מגדלי המים לנקודות חשובות בטקסי הזיכרון שהתקיימו ביישוב לציון המערכה. ביום השנה הראשון לשחרור

סוגיית גורלם של מגדלי המים שחדלו לתפקד כמאגרי מים עלתה לדיון במסגרת המאמץ לשיקום הקיבוצים שנהרסו במהלך הקרבות. מכיוון שאספקת המים הייתה בעדיפות עליונה, היה צורך להתייחס לנושא מגדלי המים. בנגבה נשקלה אפשרות לשקם את מגדל המים המחורר, אך המומחים היו חלוקים בדעותיהם באשר למעשיות הדבר. בפברואר 1949, כחמישה חודשים לאחר תום המערכה, התקבלה החלטת פשרה: "לפי שעה, עד שיוכרע בשאלה זאת, הוקם ליד הבריכה מגדל, שעליו שני טנקים שיכילו 12 מ"ק מים. אכן, תהיה זו בריכה בזעיר אנפין".¹ כלומר, בשלב זה שאלת אספקת המים הייתה בעדיפות עליונה, ורק באפריל 1949 התקבלה ההחלטה להפוך את מגדל המים למצבת זיכרון:

על פי הצעת המוסדות, תישאר בריכת המים הקודמת לעמוד נקובה, וייעשו בה רק כמה תיקונים כדי להבטיחה ממפולת - לזיכרון תעמוד - לזכר הקרבות על ביתנו

¹ קול נגבה, 48, פברואר 1949, עמ' 7.

² קול נגבה, 50, 18 באפריל 1949, עמ' 5.

מגדל המים ביד מרדכי. צילום: יעקב סער, לע"מ, 1989

מגדל המים ביד מרדכי. צילום: דוד אלדן, 1948, לע"מ

הפיכתם של מגדלי המים למצבות זיכרון לא דרשה מאמצים או השקעה כספית בקנה מידה גדול, אך האפקט שהיה לכך על נוף הזיכרון המקומי היה מידי ודרמטי. תלמיד תיכון שביקר עם כיתתו בנגבה ב-1957 כתב בעלון בית ספר על רשמיו מהטיול, שבמהלכו הראתה המורה לתלמידים "את מגדל המים המפוצץ שהשאירוהו למזכרת ממלחמת השחרור". תלמיד תיכון שביקר עם כיתתו ביד מרדכי ב-1953 כתב על רשמיו מהביקור:

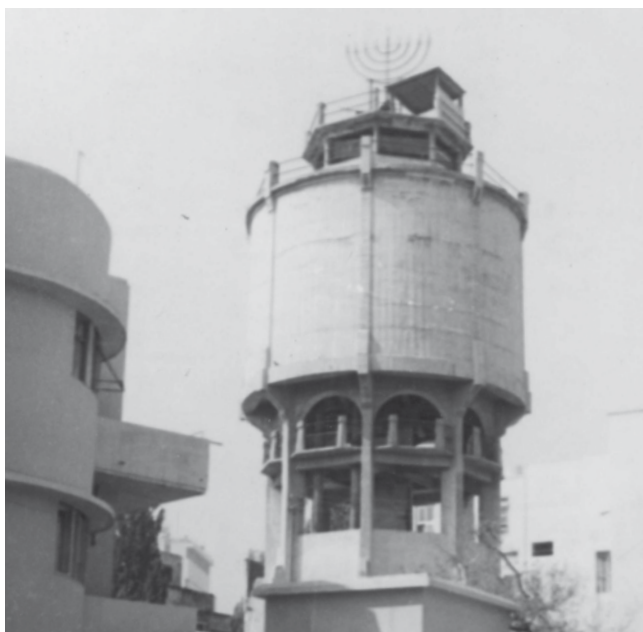
על הגבעה ניצבה הבריכה ההרוסה והנקובה ככברה, שעמדה על כרעי תרנגולת. זאת הבריכה שלידה הצטלם פארוק מלך מצרים לשעבר ופרסם את התמונה כמלך כובש ליד מצודה ענקית נכבשת. אכן הייתה זו "מצודה" [...] אך הבריכה מסמלת כי פגעו המצרים בנוף, אך בנשמה לא פגעו ונשמת החלוציות פעמה באנשי יד מרדכי שוב, ושוב הם הקימו כאן קיבוץ פורת.

הקיבוץ מהכיבוש המצרי הונפו דגלי הלאום על מגדל המים החדש, כדי לבטא באופן סמלי את שיקום הקיבוץ. בטקס שנערך בנגבה ביום השנה הראשון לקרב המכריע על הקיבוץ (12 ביולי 1948) נתלתה על מגדל המים הנקוב הכתובת "נגבה 1948", ועל מגדל המים החדש שנבנה בינתיים נתלתה הכתובת "נגבה 1949". בפרשנות שניתנה לכך הוצגו שני מגדלי המים כ"דבר והיפוכו". הדיאלוג הסמלי בין שני מגדלי המים ביטא את הניצחון בשדה הקרב, שאותו ייצג מגדל המים הישן, ואת הניצחון במערכה לקימומו של הקיבוץ, שאותו ייצג מגדל המים החדש. בפועל, ההחלטה לשמור את שרידי מגדלי המים ההרוסים כמצבות זיכרון הפכה אותם ל"עדים" המספרים בנוף המקומי את סיפור המערכה והניצחון בלוקוניות ובישירות, והעוצמה הדרמטית שהייתה למצבות זיכרון אלה נגזרה מתפקודן כ"עדות היסטורית": לא זו בלבד שסיפרו את ההיסטוריה, הן גם היו חלק ממנה.

מגדל המים בבארות יצחק במהלך השימור ואחריו. צילום: עיריית עמית-כהן, עפר יוגב

מגדל המים ברחוב מזא"ה. צילום: יולי פולנדר, ארכיון עיריית תל אביב

מרכז טקסי. הדבר התבטא לא רק בהנפת דגלים על המגדל בימי חג וזיכרון, אלא גם בטקסים ובמסדרים שנערכו ברחבה שליד המגדל. דוגמה לכך היא מגדל המים שנבנה ברחוב מזא"ה בתל אביב בשנים 1924-1926, ושימש כמוקד טקסי בחיי העיר תל אביב. בחגיגות חנוכה תרצ"א (1931), למשל, הוצבה על המגדל חנוכייה, תזמורת הכבאים העירונית ניגנה במרומיו, ולמרגלותיו התכנסו תלמידי בתי הספר בעיר.

מגדל המים היה לביטוי של תחושת המקום, כפי שאפשר להיווכח מייצוגים גרפיים של מגדלי מים בסמלי יישובים שונים ובהם חדרה, גבעתיים, רעננה, קריית אונו, אבן יהודה

ואלפי מנשה. החיבור הישיר בין מגדלי המים לבין הווי החיים הקהילתי העניק להם פוטנציאל נוסטלגי, ומימושו בא לידי ביטוי בעת שנשקפה סכנת הריסה למבנים בהקשר של פיתוח עירוני. בנסיבות אלה נעשה מגדל המים לנושא על סדר היום של השימור.

נוסטלגיה מבטאת געגועים לדרך חיים שאיננה עוד. לעתים מתבטאת הנוסטלגיה בשימור אובייקטים פיזיים שנתפסים כמשמרים את העבר במבנה החומרי שלהם. מכאן גם הקשר ההדוק שבין תחושות נוסטלגיות לעבר לבין הרצון לשמר מקטעים של העבר "כפי שהיו". תחושות נוסטלגיות לעבר באות לידי ביטוי בדרישה לשמר בניינים ישנים, המוגדרים בנסיבות אלה כ"בניינים היסטוריים". כלומר, המטען ההיסטורי המיוחס לבניין הוא שעושה אותו ראוי לשימור. התוצאה של השימור היא יצירת נופים של נוסטלגיה.

ב-1941 נהרס בשדרות רוטשילד מגדל המים הראשון של תל אביב. באותה עת נתפסה ההריסה כביטוי לקדמה, ולא דווקא

מגדלי המים של נגבה ושל יד מרדכי היו לאלמנטים מכוונים של הנוף המיתי של מלחמת העצמאות גם משום שהיו מזוהים עם יישובים קיימים. המתח הסמלי בין מגדלי המים המשמשים כמצבות זיכרון לבין הנוף היישובי היה תזכורת מתמדת לניצחון במערכה. על חשיבות הדיאלוג בין מגדל המים לבין היישוב מלמד גורלו של מגדל המים של קיבוץ בארות יצחק, קיבוץ של "הפועל המזרחי" שנוסד ב-1943 בנגב המערבי. במלחמת העצמאות הותקף הקיבוץ על-ידי הצבא המצרי, ומגדל המים ניזוק וחדל לשמש במערכת אספקת המים. לעומת תושבי נגבה ויד מרדכי, ששיקמו את המשק הקיבוצי ההרוס, תושבי בארות יצחק התיישבו מחדש באזור וילהלמה, ליד יהוד. העתקת הקיבוץ ממקומו הקודם גרמה לכך שמגדל המים הישן לא היה חלק מהנוף הקיבוצי המתחדש לאחר תום המלחמה. לאחר נטישת היישוב נותרו באתר המקורי שרידים בלבד. על פי תיאורו של מנחם תלמי מ-1958, "בארות יצחק חדלה להתקיים. נשאר מגדל המים הרם, המנוקב ככברה. נשאר המכפורות ועמדות ההגנה, הריסות הבתים ועצי האקליפטוסים המוריקים על רקע הנוף הצהוב, האפור והחום" (תלמי, 1958: 277).

הרעיון להפוך את מגדל המים לאתר הנצחה המספר את סיפור המערכה עלה על סדר היום של חברי המשק ב-1957, במסגרת ההכנות לציון עשור למערכה. ההחלטה הייתה לקיים באתר עצמו אירוע זיכרון שייקחו בו חלק כל תושבי המשק. בשנות השמונים שופץ האתר על-ידי חברי הקיבוץ בשיתוף פעולה עם קרן קימת לישראל. מבחינת חברי המשק, המסע במרחב לאתר ההנצחה, שבמוקד שלו היה מגדל המים המחורר, היה גם מסע בזמן לתקופה ההרואית של ייסוד הקיבוץ ומלחמת העצמאות.

בראשית שנת 2011, ביזומה של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ובשיתוף קרן קימת לישראל, החלו מזכירות הקיבוץ הדתי וקבוצת עלומים (שממוקמת סמוך לאתר מגדל המים של בארות יצחק הישנה) בפעולות שימור יסודיות במגדל המים המחורר. מגדל זה היה במשך שנים עדות פיזית יחידה לקיבוץ בארות יצחק מהימים שטרם מלחמת העצמאות. אחרי קום המדינה היה המגדל אלמנט מבונה יחיד שנותר מהיישוב שהתקיים כאן.

פעולה חשובה זו, שנעשתה בשיתוף ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ראש הממשלה, הייתה ראשיתו של מהלך רחב היקף שבמסגרתו עברה סביבת האתר "מתחת פנים" כוללת. השטח פותח, הוצבו בו שלטים ותצוגות, ובמרכז קיבוץ עלומים הוקם מרכז מבקרים מיוחד לתולדות ההתיישבות בחבל ארץ זה.

שימור מגדל המים של בארות יצחק שבנגב הוא דוגמה יחידה במינה למהלך כולל של פיתוח והנחלת מורשת שראשיתה במגדל המים אחד בודד במרחב. מגדל זה נותר במקום כדי "לספר" את סיפורו השלם של מרקם החיים שהיו כאן, ונמשכו מעט אחרת לאחר ההרס במלחמת העצמאות.

הפונקציה הנוסטלגית

גדל המים היה לחלק מן המרקם המנטלי של חיי התושבים והקהילה. ביישובים רבים שימשו מגדל המים והרחבה שלידו

קריית חיים - מודל של מגדל המים ניצב ב"גן המגדל", במקום שבו שכנ המגדל שנהרס. צילום: מיכאלי, ויקיפדיה, CC-BY-SA

מגדל המים בשדרות רוטשילד, 1910. לע"מ

של מערכת אספקת המים ביישוב, חדל המבנה לשרת את המטרה שלשמה נועד. בשנת 1989 פנה ראש עיריית חיפה לוועד קריית חיים בדרישה לשפץ את המבנה המתמוטט או להרוס אותו מכיוון שהוא מהווה סכנה בטיחותית. לאור ההערכה כי השיפוץ יהיה יקר החליט הוועד בשנת 1991 על הריסת המבנה. ההחלטה נתקלה בהתנגדות של תושבים ותיקים ושל המועצה לשימור אתרים. לאחר שורה של צעדים משפטיים הוחלט לדחות את ההריסה כדי לאפשר גיוס כספים לשיפוץ המבנה. במודעה שהתפרסמה בעיתונות הארצית נקראו תושבי קריית חיים בעבר ובהווה לתרום כסף לשיקום מגדל המים, בנימוק שהמבנה הוא בעל ערך היסטורי ולאומי ומסמל את ראשית ההתיישבות במפרץ חיפה. הלחץ הציבורי הביא לשינוי עמדתו של ועד הקריה, ובשלהי דצמבר 1993 הוא פרסם הודעה מטעמו ובה העלה על נס את ערכו ההיסטורי והצינוני של המגדל.

אלא שהתברר כי הכספים שגויסו לא הספיקו לשיקומו של המבנה, ובאוקטובר 1994 הוא נהרס. אחד המקומונים דיווח על כך תחת הכותרת "61 שנות היסטוריה נמחקו בענן של אבק", ומקומון אחר דיווח כי "קרס הסמל של קריית חיים". הרשות המקומית הפכה את השטח שמגדל המים עמד בו לגן ציבורי בשם "גן המגדל". במרכז הגן שהוקם במקום הוצבה רפליקה של המבנה שנהרס - תזכורת הן למגדל שעמד שם הן להריסתו.

בפברואר 2002 התבקש בית המשפט המחוזי בתל אביב לפסוק בסכסוך שבין תושב הרצליה פיתוח לבין עיריית הרצליה באשר לגורלו של מגדל מים ישן ומט ליפול. התושב, שמגדל המים ניצב ליד ביתו, ביקש שהעירייה תהרוס את המבנה בטענה כי הוא מהווה סכנה לציבור. העירייה ביקשה להשאיר את המגדל על מכונו, אך לא נקטה כל צעד מעשי לשיקומו. במהלך המשפט עלתה לדיון שאלת ערכו ההיסטורי של

כפגיעה בערך היסטורי. הדברים השתנו בשנים שלאחר הריסת הגימנסיה הרצליה ב-1959. המודעות לצורך בשימור העניקה ערך היסטורי למגדל המים הישנים ביישובים שונים, אלה שחדלו לתפקד במערכת אספקת המים היישובית. התביעה לשימורם נוסחה במונחים של צורך לשמר את ההיסטוריה המקומית. כאשר נודע על הכוונה להרוס מגדל מים ישן בחיפה התפרסמה כתבה תחת הכותרת "הרס הזיכרונות". עיריית נהריה בחרה באופציה אחרת והחליטה להפוך את מגדל המים הישן של העיר למוזיאון מקומי.

כעדות היסטורית לתקופת הראשית וכמוליך של זיכרונות, מגדל המים היה "מועד" להיטען בערך נוסטלגי. הנוסטלגיה לעידן החלוצי באה בשנות השמונים לידי ביטוי בהקמתם של מוזיאונים להתיישבות. ההתייחסות למגדל המים כאובייקט של נוסטלגיה לתקופה שחלפה מהעולם מצאה ביטוי ברור בספרו של מאיר שלו "דומן רוסי". האסוציאציות שעורר מגדל המים - קשר להיסטוריה המקומית ולזיכרונות ילדות של מי שגדלו במקום - קיבלו תוקף מיוחד בעת שהתבררה כוונת הרשויות להרוס את המבנה שחדל לתפקד. הרס מגדל מים שאיבדו את תפקידם במערכת אספקת המים העירונית היה בגדר תופעה מוכרת, אך לעתים האיום בהריסתם עורר מאבק ציבורי לשימורם. בדרך כלל הייתה זו יוזמה של פעילי שימור, שטענו כי יש לשמר את המבנים הללו בזכות ערכם ההיסטורי ובשל תרומתם לתחושת המקום של היישוב. במקרים כאלה, מגדל המים הישנים שחדלו לתפקד הוגדרו מחדש כרכיב במורשת מקומית שחובה לשמר. המבנים הישנים, לעתים אפילו מטים ליפול, היו לביטוי פיזי בנוף היישובי של תודעת ההיסטוריה המקומית.

דוגמה לכך היא מגדל המים של קריית חיים, שנבנה מיד עם ייסודה בראשית שנות השלושים. בשנות החמישים, בעקבות שיפור התשתית

מקומית. כמבנים פיזיים וכייצוגים גרפיים, מגדלי המים תפקדו כנקודות התייחסות בולטות בהערכה התרבותית של הנוף הציוני בשלבים היסטוריים שונים של עיצובו.

הדוגמה של מגדלי המים בישראל מלמדת שני דברים מרכזיים. האחד - ההיסטוריה של מבנים אדריכליים כוללת גם טעינתם בפונקציות סמליות שלא היו חלק מכוונתם המקורית של בוני המבנה. השני - התמרה פונקציונלית של מבנה היא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה שלו. תוחלת החיים של המבנה הפיזי היא פונקציה של שימושים חדשים שנמצאים עבורו. גורלם של מגדלי המים שחדלו לשמש כמאגרי מים מלמד כי חשיבות מיוחדת נודעת לאפשרות לטעון מבנה אדריכלי שחדל למלא את תפקידו המקורי במשמעויות סמליות חדשות, שמגדירות מחדש את הרלוונטיות שלו בהקשרים תרבותיים עכשוויים. במובן זה, ההתמרה הפונקציונלית של מבנה והניסוח מחדש של משמעותו במונחים סמליים היא תנאי הכרחי לשרידותו הפיזית.

המבנה. עיריית הרצליה הציגה חוות דעת של המועצה לשימור אתרים ולפיה "מגדל המים שימש את כוח המגן העברי בחלק מפעילויות ההגנה באזור", ובשם ראש העיר נטען כי "מדובר במגדל שמירה מתקופת השלטון המנדטורי שראוי לשמרו, שכן לא נותרו רבים כמותו". העותר הביא את עדותו של פעיל ה"הגנה", שגרס כי המגדל לא שימש את הארגון. מנקודת מבטו של העותר השאלה שעמדה לדיון הייתה: "היש להפוך מגדל מים סתמי, שלא הוד והדר לו, לבניין המיועד לשימור?" בפסק הדין נזף השופט בעותר ובעיריית הרצליה. הוא קבע כי "הדאגה הבטיחותית" שהפגינו העותרים לא הייתה אלא "אחיות עיניים", וכי למעשה "עצם הימצאות המגדל היא לצנינים בעיני העותרים". השופט קבע גם כי על העירייה לבצע את עבודות השיקום של המגדל. בכך, גם אם הדברים לא נאמרו במפורש בפסק הדין, אישר השופט את קביעתה של המועצה לשימור אתרים כי "בשנים האחרונות גברה ההכרה בחשיבות שימור מגדלי המים ברחבי הארץ כתופעה התיישבותית, אדריכלית ותרבותית".

סיכום

הפונקציות הסמליות שהתלוו למגדלי המים שנבנו בראשית ההתיישבות היהודית בארץ ישראל ביטאו והדגישו את חשיבות המבנים בעיצוב התרבותי של הנוף הציוני. הן בחשיבות שיוחסה להם באיקונוגרפיה של הנוף הציוני הן באופן שבו הם ממצקים תחושות של נוסטלגיה, מגדלי המים נתנו ביטוי קונקרטי לטיעונים אידאיים, להצהרות פוליטיות, לאסוציאציות היסטוריות, לתחושת מקום ולזהות

* פרופ' מועז עזריהו סלמד גאוגרפיה תרבותית בחוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה באוניברסיטת חיפה.
ספרו על שם: היסטוריה ופוליטיקה של שמות רחובות בישראל
ראה אור בהוצאת כרמל ב-2012.

Maoz.azaryahu@gmail.com

קול נגבה: יומן הקרבות תש"ח.

תלמי, א' (1955). ממצודות אוסישקין להר הצופים. בתוך מדן עד אילת: פרקי מסע ונוף, תל אביב: עמיחי.
תלמי, א' (1958). המגדל המנוקב. בתוך גלויות מן המולדת: פרקי מסע ונוף. תל אביב: עמיחי.

Anderson, B. (1998). The importance of cultural meaning in defining and preserving sense of place. In M. Tomlan, (Ed.), *Preservation of what, for whom? A critical look at significance* (pp. 127-135). Ithaca: National Council for Preservation Education.

Burra Charter (1999). ICOMOS Australia (האמנה תוקנה שלוש פעמים) (בין 1980 ל-1999).

Muñoz-Viñas, S. (2005). *Contemporary theory of conservation*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

* עמוד 31: מגדל המים בבארות יצחק לפני השימור. צילום: עפר יוגב